

Шарун Ю. Ф.,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЛЕКСИЧНІ ОКАЗІОНАЛЬНІ УТВОРЕННЯ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ НЕОБМЕЖЕНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОВНОЇ СИСТЕМИ (НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧИХ ВІРШІВ NURSERY RHYMES)

Анотація. Статтю присвячено вивченню okazіональ-них утворень лексичного рівня як проявів необмеженого комбінаторного потенціалу мовної системи. Виявлено, що okazіональні утворення суперечать лише одному критерію норми – критерію конвенційного визнання та регулярного масового відтворення. Проаналізовані особливості формування та функціонування okazіоналізмів у дитячих віршиках жанру *nursery rhymes*. У результаті дослідження зроблено висновки, що okazіональні утворення є невід'ємним компонентом дитячих віршів, оскільки вони втілюють дитячі прихильності до вигадування нових слів, відмінних від слів дорослих людей, а також сприяють всебічному розвитку дитини, заохочуючи її до власних експериментів з мовою. Найчастіше у дитячих поетичних творах okazіоналізми вживаються з метою забезпечення ритмічної організації вірша.

Ключові слова: дитячий вірш, критерій, мовна система, норма, okazіоналізм, okazіональне утворення, розвиток дитини.

Постановка проблеми. У світлі пануючої антропоцентричної парадигми мовлення дитини стає все більш актуальним напрямом дослідження, адже увага науковців переміщується на людину як основного суб'єкта мовленнєвої діяльності.

Складний багатоетапний процес засвоєння мови дитиною порівнюють з поступовим підйманням сходинками. На верхній сходинці знаходиться мовна система, якою користується дорослий носій мови. На нижній – дитина, яка на початку життя навіть не може сприйняти зміст повідомлення дорослої людини [14]. На шляху до верхньої сходинки малюк має здійснити багато кроків; він має вибудувати свою систему з опорою на мовлення дорослих, яке він безперервно сприймає та обробляє у своїй свідомості. Кожен з етапів просування сходинками вгору має притаманні йому властивості. Однією з таких особливостей постає продукування дитиною okazіональних утворень – слів, «побудованих для даного випадку, тут і зараз» [9, с. 303]. Цей процес свідчить, що дитина «не лише переймає, а самостійно конструє власну мовну систему, видобуваючи з мовлення дорослих мовні одиниці та правила їх використання та утворення» [14].

Необхідність заповнення «індивідуальних лакун» [14] з одного боку та недостатня лінгвістична компетенція з іншого стають поштовхом для мовленнєвого розвитку дитини, стимулюючи її до утворення нових лексичних одиниць шляхом експериментів з ресурсами мовної системи. На основі правил, що були засвоєні раніше, дитина утворює власні одиниці, значно відмінні від узуальних, в чому має прояв «творче відбиття дитиною алгоритмів мовної системи, які вона (дитина) осягає інтуїтивно» [2, с. 4]. Зазначають, що перші спроби самостійно утворити okazіональні лексичні одиниці з'являються у дитини

в середньому з дворічного віку, а розквіт словотворчості відбувається дещо пізніше [15]. Здатність дитини до словотворчості залежить значним чином від виховання, впливу мовленнєвого середовища, домашнього читання, а також від багатьох «особливостей індивідуальної мовної свідомості, які можуть бути лінгвокреативними у більшому чи меншому ступені» [15, с. 242].

Тенденції до дитячого експериментування з мовою знаходять втілення в спеціально створених для маленьких читачів художніх творах, де автори навмисно формують okazіональні утворення у великій кількості. Одним з перших джерел, з якими знайомляться малюки з раннього дитинства, є дитячі вірші. Їх роль у процесі становлення дитини як мовної особистості – величезна. З комунікативної точки зору поезія для дітей становить «систему, яка вбирає механізм природного навчання комунікативним умінням» [4, с. 4], що слугує найважливішій меті у розвитку дитини – підготувати її до «виходу у світ дорослих» [там само]. Вірші для дітей відіграють провідну роль у процесі засвоєння дитиною «традицій та культурних зразків соціальної поведінки» [там само]. Завдяки таким рисам як динамізм, сюжетність, цікавість, імпліцитна повчальність [там само] дитяча поезія втілює не лише розважальну, а й навчальну мету, сприяючи всебічному розвитку дитини з наймолодшого віку. Отже, не випадково **матеріалом** для власного дослідження обрали поетичні дитячі твори жанру *nursery rhymes*. **Об'єкт** дослідження – okazіональні лексичні одиниці, а **предмет** – особливості їх утворення та функціонування.

Виклад основного матеріалу. Okazіональні утворення значно відрізняються від нормативних реалізацій мовної системи, але не слід їх вважати ненормативними або помилковими явищами. Звернемо увагу на трактування поняття норми взагалі та критерії визнання того чи іншого явища нормативним зокрема.

Під нормою зазвичай розуміють сукупність найбільш сталих уніфікованих мовних засобів реалізації мовної системи, а також правил їх використання, відібраних, фіксованих та заохочених суспільством до вжитку [1; 11]. Те чи інше мовне явище визнається нормативним, якщо воно: 1) відповідає структурі мови; 2) регулярно та масово відтворюється в певній сфері комунікації; 3) отримало суспільне схвалення [10; 11]. Отже, для визнання явища нормативним важливими є як відповідність структурі мови, так і визнання суспільством. Суспільне визнання певного явища нормативним відбувається на основі угоди, або конвенції, між авторами повідомлень та реципієнтами [5]. Підкреслюючи значущість ролі конвенцій задля здійснення комунікації, З.В. Партико зазначає: «У суспільстві передача повідомлень може відбуватися лише і тільки на основі угоди (конвенції) між автором та реципієнтами повідомлень»,

які фіксуються у вигляді норм [5, с. 58]. Не викликає сумніву, що оказіональні одиниці порушують як нормативний критерій конвенційного визнання та суспільного схвалення, так і факт регулярного масового відтворення.

Співвідношення оказіоналізмів з мовною складовою визнання того чи іншого явища нормативним є дещо специфічним. Дослідники зазначають, що критерієм нормативності будь-якого мовного явища є «формальна відповідність можливостям системи мови, підпорядкування структурним закономірностям, що містить система» [3, с. 45]. Щодо потенційних можливостей, то система мови передбачає їх невичерпну кількість. З іншого боку, норма накладає певні обмеження на їх реалізацію. У зіставленні з мовною системою норма трактується як «більш вузька категорія» [10, с. 556]. Мовна складова визнання того чи іншого явища нормативним потребує як відповідності явища системі мови, так і додержання критерію правильності, тобто відповідності загальноновизнаним правилам.

Аналізуючи співвідношення оказіоналізмів з критерієм правильності, слід насамперед звернути увагу на схвалене визначення помилки. Так, під помилкою розуміють таке відхилення від правил, яке «є різницею між неправильним компонентом повідомлення та його нормативним (правильним) поданням» [5, с. 60]. Щодо оказіональних одиниць, вони зазвичай утворюються з наявних мовних ресурсів; найчастіше вони є результатом довільного комбінування морфем та / або фонем. У ряді випадків оказіоналізми можуть бути настільки незвичними, настільки відмінними від нормативних реалізацій, що стає просто неможливо зіставити вигадану одиницю з узуальною.

Оказіональні утворення можна схарактеризувати як реалізацію потенційних можливостей мовної системи; вони є «реалізацією нереалізованих можливостей мови» [6, с. 8]. Так, Т.Б. Радбіль указує на наявність в будь-якій мові значного потенціалу «не тільки для реалізації її системних закономірностей, а й для породження різного роду відхилень від мовних норм та правил, які не призводять до деструкції системи, а, навпаки, є вираженням її креативного та адаптивного потенціалу» [7, с. 6]. Мова художніх творів порівнюється з «природною лабораторією», де здійснюється «перевірка» незвичної реалізації потенціалу мовної системи на її «конструктивний потенціал», а також «здійснюються випробування на міцність закономірностей системи мови та принципів породження висловлення в мовній практиці етносу». А «конструктивний потенціал» креативних реалізацій може «в перспективі ... стати поштовхом до її [мовної системи] оновлення» [8, с. 44]. Тож оказіональні утворення в жодному разі не суперечать можливостям мовної системи. Навпаки, вони відкривають перспективи як для збагачення мови, так і для творчого самовираження її носіїв.

Звернемо більш детальну увагу на особливості утворення та функціонування оказіональних одиниць у дитячих віршиках. Так, наприклад:

Eena, meena, mona, mi,

Pasca, lora, vora, vi,

Eggs, butter, cheese, bread

Stick, stock, stone-dead. (Nursery rhyme)

Оказіоналізми *eena, meena, mona, mi, pasca, lora, vora, vi* утворено шляхом довільного комбінування фонем. Вигадані одиниці унікальні, вони зовсім не схожі на будь-яку з існуючих в мові узуальних одиниць. У віршику їх вжито в якості так званих звукозаповнювачів, які насамперед забезпечують ритмічну організацію вірша. У наведених вище утвореннях втілено ди-

тячу захопленість вигаданням нових слів, які значно відрізнялися б від правильних слів, вживаних дорослими людьми, а також прагнення створити свій власний світ, де лише діти почувалися б добре, а дорослі навіть й гадки про нього не мали. Захоплюючись грою та жартами, діти вигадують власні лише їм зрозумілі слова, як у віршику вище, який, вірогідніше за все, використовують задля того, щоб порахуватися.

Слід відмітити, що вірші для дитячої аудиторії значним чином відрізняються від поетичних творів для дорослих читачів, як за формою, так і за функціями. Так, те, що дорослі можуть знайти непотрібним, можливо, смішним, зайвим та / або взагалі безглуздим, для дитини може виявитися дуже важливим, необхідним, таким, що притаманно певному етапу її розвитку:

Diddley, diddley, dumpty;

The cat ran up the plum tree.

Half-a-crown

To fetch her down;

Diddley, diddley, dumpty. (nursery rhyme)

Група оказіональних утворень *Diddley, diddley, dumpty* так само, як і оказіоналізми у попередньому вірші, виконують роль звукозаповнювачів. Їх вживання на початку та наприкінці вірша створює своєрідну ритмічну організацію вірша – різновид обрамлення або кільцевого повтору [12, с. 144] Формування вказаних одиниць здійснено з урахуванням вимог, які висуваються до дитячих віршів: вони легкі для сприйняття на слух та для декламування. А їх двократне вживання робить вірш цікавим та легким для запам'ятовування дитиною навіть у ранньому віці.

Проаналізуємо приклад нижче:

Poor old Robinson Crusoe!

He made him a coat

Of an old nanny goat,

I wonder how he could do so!

With a ring-a-ting-tang,

And ring a-ting-tang,

Poor old Robinson Crusoe! (Nursery rhyme)

Багатокомпонентне оказіональне утворення *ring-a-ting-tang* в свою чергу також демонструє реалізацію необмеженого комбінаторного потенціалу мовної системи. Але, на відміну від попередніх прикладів, воно побудоване завдяки поєднанню узуальних лексичних одиниць *ring* – 1) *дзвеніти* 2) *дзвонити* 3) *звучати, лунати, бриніти, ting* – 1) *дзенькіт дзвоника (металевих предметів); брязкання, бряжчання та tang* – 1. *дзвін* [16]. Специфічний ефект під час сприйняття вірша досягається через те, що оказіональне утворення викликає асоціації з узуальним ономапоетичним поєднанням, яке зазвичай вживають на позначення дзеленчання дзвоника *ting-a-ling* [16]. У віршику виконує ті ж функції, що й наведені вище оказіональні одиниці, – створює звуковий лад вірша, його своєрідний «звуковий малюнок» [13, с. 115].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти певних висновків. Оказіональні утворення – явища, які відрізняються від узуальних нормативних реалізацій мовної системи, але які не належать до помилок або ненормативних явищ. Вони є проявом потенційних можливостей мовної системи, її невичерпного комбінаторного потенціалу, які суперечать лише одному критерію норми – критерію широкого суспільного визнання. Оказіоналізми є невід'ємним компонентом дитячих віршів, адже вони втілюють дитячі прихильності до гри, жартів, вигадання чогось нового, відмінного від правильного світу дорослих, а також сприяють всебічному розвитку дитини, за-

очуючи її до власних мовних експериментів, розвиваючи її творчу уяву та фантазію. Найчастіше у дитячих віршиках окказіональні утворення вживаються з метою забезпечення ритмічної організації, створення звукового ладу та неповторного «звукового малюнку».

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей функціонування окказіональних утворень у дитячих прозових творах.

Література:

1. Баранникова Л.И. Специфика проявления нормы в различных формах реализации языка / Л.И. Баранникова // *Функционирование языка и норма*. – Горький, 1986. – С. 11-26.
2. Колясникова О.С. Явление мотивационной рефлексии в детской речи: автореф. дис. на соис. уч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.10 / О. С. Колясникова. – Екатеринбург, 2005. – 30 с.
3. Миськевич Г.И. К вопросу о норме в словообразовании / Г.И. Миськевич // *Грамматика и норма* : сб. статей. – М. : Наука, 1977. – С. 42-62.
4. Павлова Т.А. Лингвокультурологические характеристики коммуникативного пространства детской поэзии (на материале английских и русских стихов для детей) : автореф. дис. на соис. уч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / Т.А. Павлова. – Калининград, 2011. – 25 с.
5. Партико З.В. Загальне редагування: нормативні основи : навчальний посібник / З.В. Партико. – Л. : ВФ Афіша, 2006. – 416 с.
6. Пулина Е.А. Окказиональное слово в художественном тексте: способы образования и межъязыковой трансляции (на материале романа Дж. Джойса «Улисс» и его переводов на русский и немецкий языки): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19. «Теория языка» / Е.А. Пулина. – Пермь, 2008. – 23 с.
7. Радбиль Т.Б. Языковые аномалии в художественном тексте: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т.Б. Радбиль. – М., 2006. – 38 с.
8. Радбиль Т.Б. Языковые аномалии в художественном тексте: дис. доктора филол. наук : 10.02.01 / Радбиль Тимур Беньяминович. – М., 2006. – 496 с.
9. Ревзина О.Г. Поэтика окказионального слова / О.Г. Ревзина // *Язык как творчество: сборник научных трудов к 70-летию В.П. Григорьева*. – М., 1996. – С. 303-308.
10. Семенюк Н.Н. Норма / Н.Н. Семенюк // *Общее языкознание: формы существования, функции, история языка*. – М. : Наука, 1970. – С. 549-593.
11. Семенюк Н.Н. Норма языковая / Н.Н. Семенюк // *Лингвистический энциклопедический словарь*; Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 337-338.
12. Стилистика английского языка / Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. – К. : Выща школа, 1991. – 270 с.
13. Урбан А.А. Звуковой рисунок / А.А. Урбан // *Стихи-собеседники*. – Л. : Детская литература, 1978. – 174 с.
14. Цейтлин С.Н. Очерки по словообразованию и формообразованию в детской речи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku=ebooks311763
15. Цейтлин С.Н. Детские словообразовательные инновации как результат реализации потенциалов языковой системы / С.Н. Цейтлин // *Психолінгвістика*. – 2012. – Вип. 9. – С. 241-247.
16. ABBYY Lingvo x 3: Словарь. – [Electronic resource] – Вып. 14.0.0.715. – 2008.

Шарун Ю. Ф. Лексические окказиональные образования как реализация неограниченного потенциала языковой системы (на материале детских стихов nursery rhymes)

Аннотация. Статья посвящена изучению окказиональных образований лексического уровня как проявлений неограниченного комбинаторного потенциала языковой системы. Установлено, что окказиональные образования противоречат только одному нормативному критерию – критерию конвенционального признания и регулярного массового воспроизводства. Проанализированы особенности формирования и функционирования окказионализмов в детских стихотворениях жанра nursery rhymes. В результате исследования сделаны выводы, что окказионализмы – неотъемлемый компонент детских стихов, поскольку они являются воплощением детской склонности к изобретению новых слов, отличных от слов взрослых людей, а также способствуют всестороннему развитию ребенка, поощряя его проводить собственные эксперименты с языком. Чаще всего в детских поэтических произведениях окказионализмы употребляются с целью обеспечения ритмичной организации стихотворения.

Ключевые слова: детский стих, критерий, норма, окказионализм, окказиональное образование, развитие ребенка, языковая система.

Sharun Yu. Lexical nonce formations as infinite potential of language system (based on nursery rhymes)

Summary. The paper deals with lexical nonce formations as potentially infinite combinations of language system elements. It has been revealed that nonce formations do not meet only one language norm criterion, i.e. that of conventionality and wide public reproducing. The particularities of nonce words forming and functioning in nursery rhymes have been analyzed. The conclusion is made that nonce words are an integral part of children's verses as they implement children's tendency to coining new words different from those of adults. Moreover, included into nursery rhymes, nonce words encourage children to experiment with language thus contributing to their all-round development. In most cases they are used in nursery rhymes as placeholders rather than linguistically meaningful words, therefore, their primary function is to provide the verse with specific rhythm rather than convey meaning.

Key words: criterion, development of children, language system, nonce formation, nonce word, norm, nursery rhymes.